

Nina Seferović

NEKOLIKO ZAPAŽANJA O EVROCENTRIZMU
U UDŽBENICIMA ISTORIJE

Mislim da je svima dobro poznato, već davno izraženo mišljenje, da je etnologija »kći imperijalizma«. Na taj način koncipirana etnologija je i pored svih negativnosti koje nosi u svom *praxisu* proširila naše horizonte van uskog područja zapadnoevropske kulture uvođenjem ne samo novih iskustava u nauku uopšte, već i kompleksnijim i humanijim pogledom na čoveka i svet što, nesumnjivo, predstavlja njen najveći i najpozitivniji doprinos. Da napomenem, ovde imam u vidu prevashodno onu etnologiju koja se razvijala i koja se razvija na Zapadu a koja je još dominantna u našoj nauci. No, koliko su taj »vanevrolepac« i njegov svet koji su predmetom istraživanja zapadnoevropske etnologije — a koga i sad najčešće određujemo pojmom »primitivan čovek«, pa i »divljak« — postali bliski običnom, svakodnevnom zapadnoevropskom čoveku? Izvesne sumnje su se javile kod jednog broja naučnika i naprednih intelektualaca različitih profila. Tako je još 1959. godine, veliki severnoamerički esejista, romansijer i književni kritičar *Edmund Wilson*, angažujući se u borbi za prava američkih Indijanaca, u svom već klasičnom tekstu *Apologies to the Iroquois*, sa žaljenjem konstatovao da je gotovo ceo vek nakon Morganovih prvih istraživanja među Irokezima — o kojima je napisano više no o bilo kojoj drugoj indijanskoj populaciji Sjedinjenih Država — žalosna istina izbila na videlo: o njima je običan građanin još premalo znao.¹

Zanimalo me je da napravim pokusno istraživanje o stavu domaće, jugoslovenske javnosti o tom vanevropskom čoveku i njegovoj kulturi. Na to me je, između ostalog, ponukala opštepoznata miroljubiva spoljna politika SFR Jugoslavije koja se decenijama bori za konačno oslobođenje podjarmljenih naroda, imajući pri tom istaknutu ulogu u pokretu tih, da se poslužim *Fanonovim* izrazom, »*damnés de la terre*« koji su bili, a i danas su to, predmetom klasičnog zapadnjačkog proučavanja. Zanimalo me je, dakle, da saznam koliko naš mladi čovek može da sazna o tim narodima za koje je kao građanin ove zemlje opšteproklamovanim političkim opredeljenjima stvarno vezan.

¹ Citirano prema francuskom izdanju: *Edmund Wilson, Pardon aux Iroquois*, Pariz, 1976, 192.

U ovoj krajnje sumarnoj analizi školskih udžbenika istorije obratiću pažnju samo na one partije koje se odnose na tzv. »novi svet«, na kontinente i narode kojih je Evropa zapravo postala svesna tek sa epohom velikih geografskih otkrića u drugoj polovini XIV i tokom XV veka. Da bi se ta ideja sprovedla u delo valjalo je pronaći odgovarajući modus. Povodeći se za jednim francuskim istraživanjem sličnog tipa² — čije bi rezultate bilo interesantno uporediti sa rezultatima do kojih bi se u jednoj našoj produbljenoj analizi došlo — opredelila sam se za pregled programa udžbeničke literature iz istorije na srpskohrvatskom jeziku sa isključivim osvrtom na vanevropske narode u njima. Za ovu analizu korišćeni su udžbenici istorije koji pripadaju onome što se u »novoj školi« naziva »zajedničkim osnovama«.³ Zapravo, stavljeni su pod lupu, po principu »slučajnog uzroka«, oni udžbenici istorije koje jedan đak »mora da preturi preko glave« tokom svog obaveznog dvanaestogodišnjeg školovanja. Pri tome se ovom prilikom, nije težilo ka dijahronijskom produbljivanju niti proširivanju polja istraživanja na pomoćnu školsku građu (istorijske čitanke i atlasi) s jedne strane, te na bliske discipline (geografiju) s druge strane. Takav pristup svakako bi dao još interesantnije i pouzdanije rezultate. Ali za jedno ovakvo, pokušno, istraživanje, bolje reći rekognosciranje, i ovih šest udžbenika (na koje se svodi izučavanje istorije tokom obaveznog dvanaestogodišnjeg školovanja) činilo se dovoljnim. Ono što će nas, dakle, u toj udžbeničkoj literaturi prevashodno zanimati to su ti novootkriveni svetovi posmatrani, na žalost, prevashodno kroz političku istoriju, koja nam je u ovoj školskoj građi prezentirana. Istina, i politička istorija je deo opšte sudbine jednog naroda i svakako i za etnologiju relevantna. No, već i sam taj postupak nam nešto kazuje, daje delimičan odgovor na osnovno pitanje koje postavljamo: *koliko su znanja koja se ulivaju u svest mladog čoveka/učenika obojena ideologijom evrocentrizma?*

Mada su mesta u kojima se reprodukuju ideologije mnogobrojna, kao i Jacques Anel mišljenja sam da škola ipak predstavlja najpogodnije tlo za jedno takvo istraživanje pošto je ona »privilegovano mesto te /ideološke/ reprodukcije« jer je »svako prinuđen da u njoj na sasvim legalan način provede dvanaestak godina« i to upravo u onom dobu kada se »izgrađuju strukture i koncepti mišljenja čovekovog mladunca na Zapadu«.⁴ S druge strane, istorija kao jedna od najopštijih društvenih nauka istovremeno je i najpozvanija da pruži uvid u prošlost ljudskog društva, te da objasni i prenese na nova pokolenja osnovne elemente

² Jacques Aniel, *L'Ethnologie dans l'enseignement secondaire*, U »Voyages ethnologiques«, Cahiers Jussieu, n° 1, Université de Paris VII, Pariz, 1976, 327—379.

³ Иван Божић, *Istorija za V razred osnovne škole*, Deveto izdanje, Adaptaciju izvršio Љубо Спаравало, Београд, 1985; Isti, *Istorija za VI razred osnovne škole*, Љубо Спаравало и Никола Гаћеша, Београд, 1986; Јован Милићевић и Миодраг Драгулиновић, *Istorija za VII razred osnovne škole*, Шесто изданье, Београд, 1986; Славољуб Цветковић, Ђорђе Грубач и Бранислава Ковачевић, *Istorija sa osnovama socijalističkog самоуправљања за VIII разред основне школе*, Треће изданье, Београд, 1985; Милутин Перовић, Раде Михаљих и Богдан Смиљевић, *Istorija sa elementima istorijskog atlasа за први разред средњег усмереног образовања*, Четврто изданье, Београд, 1983; Ђорђе Кнежевић, Зоран Перић и Богдан Смиљевић, *Istorija sa elementima istorijskog atlasа за други разред усмереног образовања*, Пето изданье, Београд, 1986.

⁴ Jacques Aniel, n. d., 329.

svih strana složenog društveno-istorijskog procesa: ekonomije, politike, kulture...

Ostaje da se potvrdi teza o eminentno etnocidarnim i evrocentrističkim idejama koje pisci udžbenika (čitaj: naše društvo) ulivaju u svest učenika, nesvesno reprodukujući ideologiju koju prethodno javno odbacuju. Prvo i najopštije zapažanje (pored onog o neverovatnim greškama iz nemara)⁵ jeste da je, u već inače okrnjenim programima nastave istorije, dat minimalan prostor informacijama o vanevropskim narodima i njihovim kulturama. Pisci većine udžbenika istorije za osnovnu školu i prva dva razreda srednjeg usmerenog obrazovanja suštinski su se držali stare, jednostrane evrocentrističke šeme. Kroz preglede istorijskih zbivanja u svetu prikazivali su zapravo širenje kolonijalizma velikih evropskih država izvan geo-kulturnih granica Evrope. Istina, potrebno je istaći činjenicu koju će na najsazetiji način izraziti tuniski esejista Hišam Džait kazavši da je Evropa »jednako matica i historijska uporedna tačka kako za Ameriku, tako i za Australiju, ili Rusiju. Na planu naučne i tehničke civilizacije njeni izumi i dostignuća podudaraju se sa nivoom savremenih aktivnosti svih modernih društava. Tome nasuprot, u političkom pogledu, ona se nadvija nad svojim zapadno-evropskim jezgrom, nastojeći da izgradi jedan novi identitet, skučen i poseban, na onim specifičnostima kojima bi je odvojile od svega onoga što je projicirala izvan svojih granica, i onoga što je prevladala i negirala.«⁶ Zamerka je, dakle, u tome da se ne radi o pukom negiranju kulturnog doprinosa Evrope, već o korekciji negativnih nus-produkata na tom putu i negiranju Drugog. Evrocentristički diskurs ove Evrope istovetan je diskursu pisaca naših udžbenika iz istorije. Suštinsko diferenciranje *Mi/Oni* ovde će najjasnije biti izraženo kroz paradigmu *narodi sa istorijom/narodi bez istorije*. Jer u tim će se udžbenicima već kod praistorije vešto izbeći da kaže, recimo, da su najstariji fosilni ostaci prvobitnog čoveka nađeni na tlu Afrike, kao i da su tek kasnije seobe ove prve ljude dovele put Evrope i Azije. Ali će se zato Kromanjonac (Evropljanin = ?) jedini tretirati kao već razumno ljudsko biće.⁷ Suprotno odomaćenom mišljenju u zapadnoevropskom svetu da sve u kulturi (široko uzev) počinje sa Starom Grčkom, stari će Heleni »retko zaboravljati svoj materijalni, duhovni i umetnički dug narodima Istoka.«⁸

⁵ Navešću samo nekoliko eklatantnih primera: Ad 1: Na političkoj karti Južne Amerike iz prve polovine XIX veka (Милутин Перовић, Раде Михаљчић и Богдан Смиљевић, *n. d.*, 200) ucrtana je Brazilija, grad o čijem se budućem postojanju tada nije ni sanjalo i kojeg je tek 1960. godine tadašnji brazilski predsednik republike *Kubitschek* proglasio prestonicom Brazila; Ad 2: Na jednoj drugoj karti (Славољуб Цветковић, Ђорђе Грубач и Бранислава Ковачевић, *n. d.*, 158) teorija današnjeg Alžira predstavljena je kao integralni deo Francuske, upravo onako kako su u kolonijalnoj metropoli i mislili — da je Alžir samo jedan prekomorski departman Francuske; Ad 3: Na karti na kojoj su prikazane »Evropa i Afrika u drugom svetskom ratu 1941—1942. godine (*Isto*, 167) teorija današnje Etiopije obeležena je bojama sila osovine, mada je dobro poznato da je ova istočno-afrička država već u aprilu—maju te iste 1941. godine bila oslobođena od italijanskog fašističkog jarma zajedničkim etiopsko-britanskim vojnim snagama postavši tako prvom zemljom koja je tokom drugog svetskog rata oslobođena od fašističke okupacije, itd. itd...

⁶ Hišam Džait, *Evropa i Islam*, Sarajevo, 1985, 9.

⁷ Милутин Перовић, Раде Михаљчић и Богдан Смиљевић, *n. d.*, 12.

⁸ X. Д. Ф. Кито, *Грци*, Нови Сад, 1963, 6.

Novovekovna Evropa sinkretizam tog nasleđa nonšalantno prisvaja pretapajući ga u domete starih kultura Istoka čija je dostignuća asimilirala prisvajajući ih. Tako je i najstariju civilizaciju Sredozemlja, Egipat, proglasila drevnom kulturom Istoka⁹, zaboravljajući pri tom da se ona zapravo rađa na tlu Afrike. I celokupnu potonju istoriju Afrike, one samosvojne, dokolonijalne, bogate osebnim kulturama i specifičnim formama državnosti svešće na samo jednu rečenicu: »Iako se misli da je na tlu Afrike postojala samo Etiopija kao nezavisna država, bilo ih je još, kao što su: Kongo, Mali, Benin, Dahomej, itd.«¹⁰ I dok o nekim narodima (kao recimo narodima Okeanije) ne saznajemo ništa, istorija civilizacije starosedelačkih naroda Amerike zapoće ali i završiti, jednom godinom — 1492.¹¹ O visokim kulturama koje su prethodile Actekima, Majama i Inkama — ni reči! I dok se o napredovanju evropskih kolonijalnih sila precizno navode datumi osvajajčkih poduhvata,¹² o periodu kada bude došlo do rađanja oslobodilačkih pokreta, te njihove eskalacije nakon drugog svetskog rata do nezavisnosti kolonizovanih i konačnog sloma kolonijalnog sistema, neće više biti tako skrupuloznog nabiranja značajnih datuma ovog (obrnutog) procesa. O tome, zaista, proporcionalno malo saznajemo iz udžbenika.¹³

Možda je ograničeni prostor koji im je pružen ali ponekad i nemar (u širokom značenju tog pojma) doveo neke naše pisce udžbenika istorije do ambivalentnosti, do nesklada između deklarativnog stava i realnosti, a vanevropljanina, u krajnjoj konsekvenci do svođenja na evrocentričko Drugo redukovano na puki objekt. Finalnu potvrdu ovoga mišljenja pronalazimo u detinjasto nostalgичnom izražavanju radosti ponovo pronađenog Raja. Ne gubeći nevinost svog romantičnog zanosa Evropa iznova pronalazi svoj raj među onim istim amerindijanskim populacijama koje bez stida i dalje podvrgava sve suptilnijem genocidu i etnocidu. Terminologiju i ideologiju *cowboya* iz starih *westerna* srećemo kod pisaca naših udžbenika istorije: »Na »Divljem zapadu«¹⁴ i dalje opstaju »crvenokošci« kako ih »često nazivamo... pogrešno« jer »Indijanci su narodi žute rase«.¹⁵ Ovo preživljavanje pojma rase — gotovo

⁹ Videti kod: Иван Божић, *Историја за V разред основне школе*, Девето издање, Адаптацију извршио Љубо Спаравало, Београд, 1985, 15, 16—24; Милутин Перовић, Раде Михаљчић и Богдан Смиљевић, *н. д.*, 18—24.

¹⁰ *Isto*, 139.

¹¹ Иван Божић, *Историја за VI разред основне школе*. Седмо измењено и допуњено издање. Допунили Раде Михаљчић, Лазар Ракић, Љубо Спаравало и Никола Гаћеша, Београд, 1986, 91—92; Милутин Перовић, Раде Михаљчић и Богдан Смиљевић, *н. д.*, 135.

¹² Примера ради pogledati: Иван Божић *н. д.*, 91—92; Јован Милићевић и Миодраг Драгутиновић, *н. д.*, 6, 10, 11, 19, 93, 107—111; Славољуб Цветковић, Ђорђе Грубач и Бранислава Ковачевић, *н. д.*, 23, 31; Милутин Перовић, Раде Михаљчић и Богдан Смиљевић, *н. д.*, 131, 134—135, 137—139, 199, 200, 201, 202; Ђорђе Кнежевић, Зоран Перић и Богдан Смиљевић, *н. д.*, 4—6, 19—21, 22, 24—27, 49—50, 52, 53, 87, 90, 91, 160—163.

¹³ Pogledati primera radi: Иван Божић, *н. д.*, 9, Славољуб Цветковић, Ђорђе Грубач и Бранислава Ковачевић, *н. д.*, 23, 24, 115, 116—117; илутин Перовић, Раде Михаљчић и Богдан Смиљевић, *н. д.*, 135—136, 139—140, 199, 200; Ђорђе Кнежевић, Зоран Перић и Богдан Смиљевић, *н. д.*, 4, 23, 51, 52, 53, 54, 61—67, 73, 91, 92, 124—131, 160, 163, 170, 171.

¹⁴ Јован Милићевић и Миодраг Драгутиновић, *н. д.*, 13.

¹⁵ Милутин Перовић, Раде Михаљчић и Богдан Смиљевић, *н. д.*, 135.

da je izlišno i napominjati — sadrži u sebi negativne konotacije te za njim retko ko u svetu danas i poseže. Upotreba termina »rasa« — pogotovu ako je bez neophodnog objašnjenja¹⁶ neminovno priziva u sećanje evoluciju ideja grofa Gobineaua (i njegov traktat iz 1853—1857. *Essai sur l'inégalité des races humaines*) koje su, kao što znamo, skončale u nacističkim logorima smrti. Progresivna Evropa odbacila je taj koncept rasne nejednakosti ljudi. Ona je rečima (između ostalih) *Claude Lévi-Straussa* formulisala svoje odbijanje svodenja kulturne različitosti na nejednakost rasa. Jer danas, kako kaže *Lévi-Strauss* u svom čuvenom eseju iz 1952. godine *Race et Histoire*, »bilo bi žalosno govoriti o rasi pošto je toliko talenata i napora uloženo da bi se dokazalo da ništa, pri sadašnjem stanju nauke, ne dopušta tvrdnju o intelektualnoj superiornosti ili inferiornosti jedne rase u odnosu na drugu...«¹⁷

Nina Seferović

QUELQUES REMARQUES SUR L'EUROCENTRISME DANS LES MANUELS D'HISTOIRE

Résumé

En se rapprochant des positions critiques des ethnologues militant contre l'ethnocide que la société européenne fait subir aux peuples extra-européens — qu'on persiste à nommer les peuples «primitifs» et «sauvages» — l'auteur de ce texte désire avant tout évaluer l'impact de cette attitude ethnocidaire qui donne la primauté au complexe civilisateur européen et qui influence la société contemporaine yougoslave.

L'analyse sommaire de ces attitudes eurocentristes est faite d'après les manuels d'histoire pour les élèves des écoles primaires et secondaires en Yougoslavie. L'auteur justifie son choix par le fait que l'école, ici comme ailleurs, reste le lieu privilégié de la reproduction idéologique d'un côté et de l'autre, l'histoire en tant qu'une des sciences sociales fondamentales fournit les connaissances de base sur l'histoire et civilisation de ces peuples qui sont traditionnellement l'objet principal des recherches ethnologiques.

Les résultats de cette analyse sommaire confirment, à grand regret de l'auteur, que l'homme extra-européen reste pour les auteurs de ces manuels d'histoire — et par conséquent pour les générations futures — l'Autre réduit à l'objet.

¹⁶ Samo se u udžbeniku za drugi razred usmerenog obrazovanja u „Речнику непознатих речи и појмова“ određuje pojam „*rasizam*“ kao „назадно учење о неједнакости људи разних раса, покрет за уздизање и очување чистоте неке расе“ (Ђорђе Кнежевић, Зоран Перић и Богдан Смиљевић, *n. d.*, 167).

¹⁷ Овде цитирано према: *Claude Lévi — Strauss, Anthropologie structurale: deux*, Pariz, 1973, 376.